

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I

VIII. Dizi - Sayı: 35^c

XVIII. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara: 1-5 Eylül 2018

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

V. CİLT

GÖÇ VE İSKÂN
İKTİSAT TARİHİ
VAKIFLAR TARİHİ

Hazırlayanlar

Semiha NURDAN – Muhammed ÖZLER

ANKARA, 2022

Sultan II. Abdülhamid'in Vakıfları

Mustafa Alkan*

Giriş

Sultan II. Abdülhamid'in saltanat devri (1876-1909); iktisadî olarak dış borç [Düyûn-ı Umûmi] baskısı altında, siyasî olarak ise dâhilde bağımsızlık hareketleri, hâricte emperyalist büyük güçlerin imparatorluk topraklarını sömürgeleştirme tehdidi altında geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid, Devlet-i Aliyye'nin birliğini korumak için dâhilde ülkenin siyasî, iktisadî ve sosyal alanlarda modernleşme çabası verirken, hâricte emperyalist büyük güçlerin çıkarlarını birbirlerine çakıştırarak bir “denge siyaseti” takip etmiştir. Ülkenin birliğini tehdit eden hiçbir ayrılıkçı harekete izin vermemiştir. Onun saltanatı I. Meşrutiyet'ten az önce başlamış, II. Meşrutiyet'ten az sonra “bir askerî darbeyle” son bulmuştur. Devlet-i Aliyye için bu süreçte zaman zor ilerlemiştir. 1909 Anayasası padişahların yetkilerini sınırladığından, Sultan Abdülhamid'i “son sultan” olarak gören tarihçiler vardır. Bu itibarla Sultan II. Abdülhamid ve devri hakkında hem meşrutiyet sürecinde hem de Cumhuriyet devrinde pek çok araştırma yapılmıştır. Buna karşın Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu vakıflar üzerine bir çalışma yapılmamıştır.

Sultan II. Abdülhamid Vakfı, 18 Ekim 1888 tarihinde kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamid Vakfı'nın vakıf senedi (=vakfiyesi), Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde K.183 numara ile, onun tezhipli bir sureti K.181 numara ile kayıtlıdır. Ayrıca bu vakfiyenin bir sureti de 574 numaralı Arşiv Kütük Defteri'nin 105. sayfanın, 48. sırasında Osmanlı harfleriyle tescil edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid Vakfı'nın asl-ı vakfi yani akarları (=gelirleri) Beşiktaş'ta, Dolmabahçe Sarayı'nın Kuzey-batı köşesinde, bugünkü Vişnezâde mahallesi, Spor caddesi ile Şair Nedim caddesinin kesiştiği üçgen bölgede, girişleri dükkân 63 adet iki katlı evden (menzil) oluşmaktadır. Sultan II. Abdülhamid, 13 muhtelif vakfın arsası üzerine söz konusu dükkân ve evleri yaptırarak; bunları inşa ettirdiği Hamidiye, Orhaniye ve Ertuğrul camileri ile Şâzeli Dergâhı'nın giderleri için vakfetmiştir. Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu vakıflar ve bu

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, alkan@hbv.edu.tr ORCID:0000-0002-6722-8697

vakıfların tarihî rolleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde yer alan kayıtlar kullanılarak, incelenecektir.

II. Abdülhamid'in Vakıf Siyaseti

Sultan II. Abdülhamid, Avrupa basınında servetinin çok oluşu spekülasyonlarına 1902 yılında şu cevabı vermiştir: “Bilmedikleri bazı şeyler var; ben hemen hemen bir şehri, hassa alayımı, Yıldız Sarayı'nın mensuplarını, bunlardan başka da memurinin üçte birini geçindirmekteyim. Ayrıca halife olmam, yani bütün Müslümanların reisi olmam hasebiyle, kesem de bütün dünya Müslümanlarına aittir. Sahsım için ne kadar az para sarfettiğime Allah şahittir. Büyük bir servet toplayabildimse bu ormanlarımın ve arazilerimin sayesinde olmuştur. (Hazine Nâzırı) Agos Paşa iyi bir maliyecidir. Mülkümü gayet iyi idare etmiş, senede 500.000 lira gelir getirecek hale koymuştur... Servetim sekiz milyon lirayı aşmış bulunmaktadır. Ehemmiyetli hadiseler vukuunda bu para bize çok lüzumlu olabilir”¹. Sultan II. Abdülhamid, bu paralarını ve tahvillerini, I. Balkan Savaşları sürerken, Selanik'te Alâtini Köşkü'nde ikamet ederken, Türk hükümeti temsilcisi olan paşalara teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu paranın önemli bir kısmı Sultanın şehzadelik yıllarında yaptığı ziraat ve ticaret kazançlarına dayanıyordu. Ertesi gün, yanında görev yapan Rasim Bey'in “*Efendim bu paraları verdiğiniz halde gösterdiğiniz metanete hayran oldum*”. Sultan Abdülhamid, “*Rasim Bey! Mal habistir. Bir elden gelir, diğerinden çıkar. Siz benim elimde büyümüş, yetişmiş adamlarsınız. Ben ise nice şeyler görmüş geçirmiş insanım. Maruf tabiriyle sakalımı değirmende ağartmadım. Bana bunları Allah verdi, yine o aldı*” cevabını vermiştir². Peki, Sultan II. Abdülhamid, sefeli pek çok Osmanlı padişahı gibi bu büyük servetini niye vakfa dönüştürmemiştir? Bu sorunun iki temel sebebe dayandığı düşünülebilir. Birincisi Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın başından itibaren dönüştüğü yeni merkezîyetçi idarî yapısı gereği, eskiden vakıflar yoluyla sürdürülen eğitim, kültür, sağlık, sosyal yardım ve dinî hizmetler, müstakil nezâretler tarafından, bu nezâretlere tahsis edilen kendi hazineleri tarafından yürütülmeye başlamış, 1826 yılında kurulan Evkaf Nezâreti de, bütün vakıfları denetlemek ve mazbut vakıfları idare etmek görevini üstlenmiştir. Bu yeni dönemde kurulan vakıfların işlevleri daralmış, daha çok dinî hizmet sahasında yoğunlaşmıştır³. İkincisi ise, Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde

1 Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s. 115-16.

2 Ayşe Osmanoglu, Babam Sultan Abdülhamid, 2. Baskı, Selis Kitapları, İstanbul 2008, s. 175-181.

3 Mustafa Alkan, Adana Vakıfları: İnsan Vakıf, Şehir, TTK, Ankara 2014, s. 123-125; Evkaf Nezâreti hakkında bk. Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Taşkilâtında Reform, Eren, İstanbul 1993, s. 146-148.

özel mülkiyet ve miras hukuku alanının genişlemesi ile edindikleri malları vakıf yoluyla çocuklarına bırakmak için kurulan evlatlık vakıfların sayısının azalması sağlamıştır⁴. Sultan II. Abdülhamid de bu yeni dönemin aktörlerindedir. Onun dönemi her alanda olduğu gibi, özellikle de modern eğitim alanında, büyük reformlar yaşanmasına karşın, açılan okullar Maarif (Eğitim) Nezâreti tarafından idare edilmiş, Sultan bu alanda vakıf kurmamıştır.

Vakfın Kuruluşu

Sultan II. Abdülhamid Han Vakfı, Hicrî 12 Sefer 1306 (18 Ekim 1888) tarihinde Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Süreyya Paşa (necl-i Mustafa Efendi) ve İkinci Kâtip Kadri Efendi (necl-i Takuyiddin Efendi)'nin şehâdet-i şer'iyeleriyle (vekâlet şehâdetleriyle) , Evkaf-ı Hümâyûn nâzırı es-Seyyid Mustafa Paşa (necl-i Mehmed Emin Efendi)'nın Yıldız Saray'ındaki Başkıtabet'e mahsus odasında, Vekil, Mahkeme-i Teftiş Müsteşarı Mektubi-zâde es-Seyyid Ahmed Bahai Efendi, tescil mütevellisi Saadetlü Nesim Beyefendi (necl-i Mehmed Servet Efendi) huzurunda, vakfın tüm hukukî işlemlerini tamamlamış, Evkaf İşleri Müfettişi Kocuklu-zâde Abdurrahman Nafiz Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Atıf Efendi de vakfı tescil etmiştir. Bu işlemin Şer'iyeye Mahkeme şahitleri (şühudü'l-hal) ise Sultan II. Abdülhamid'in kâtipleri Nuri Bey (ibn Yusuf), Mehmed Kâmil Bey (ibn Numan), Faik Bey (ibn Mahmud), Hakkı Bey (ibn Hamid), Tevfik Bey (ibn Ahmed) ve Yusuf Bey (ibn Agah) olmuşlardır⁵.

Vakfın Akarları (Asl-ı Vakıf)

Sultan II. Abdülhamid'in vakfettiği akarlarının (asl-ı vakıf) arsası (mekânı) 13 farklı vakfa mukataalı mülk arsa olup, burası Beşiktaş'ta Köprübaşı Caddesi ile bu caddenin bir tarafı İhlamur'a diğer tarafı Maçka'ya uzanan İhlamur ve Azize caddelerinin iki taraflarında yerleşmiş olan -vakfiyeye göre derdest haritada gösterilmiş- alt katlarında dükkânları müştemil altmış üç bab (adet) kağır menâzilden müteşekkildir. Bu akarâtın arsasına (mekânına) mukataalı 13 farklı vakıf ve senelik olarak alacakları mukataa bedeli, Evkaf-ı Hümâyûn görevlilerinin kaleminden, vakfın kurulduğu (1)306 senesi Saferi'l-hayr'ın 12. gününe (18 Ekim 1888 tarihine) ait bir ilmühabere göre şöyledir:

4 Alkan, Adana Vakıfları, s. 24; Bahaeddin Yediıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih İncelemesi-, TTK, Ankara 2003, s. 122-123.

5 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretlerinin Vakfiyesi, 1306 (1888), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter nu: 574, sayfa: 105, sıra: 48.

- 1) Sultan II. Mahmud vakıflarına senelik 89 guruş,
- 2) Sultan Abdülmecid'in vâlidesine ait vakıflara senelik 924 guruş,
- 3) Reisü'l-küttâb Ömer Avni Efendi (mülhak) vakfına senelik 141 guruş,
- 4) Ser-cavuşân-ı esbak Süleyman Ağa nam-ı diğer Çoban Çavuş (mazbut) vakfına senelik 27 guruş,
- 5) Safiye Sultan-zâde Mehmed Dâniş Bey (mülhak) Vakfına senelik 167 guruş,
- 6) Safiye Sultan-zâde Mehmed Remzi Bey vakfına senelik 18 guruş,
- 7) Hâce Rami Kadın (mazbut) vakfına senelik 105 guruş,
- 8) Şeyhü'l-İslam Esbak Salih Efendi zade Mehmed Emin Efendi (mülhak) vakfına senelik 72 guruş,
- 9) Hazinedâr Cevri Usta (mazbut) Vakfına senelik 36 guruş,
- 10) Silahdâr Mustafa Paşa Vakfına senelik 18 guruş,
- 11) Kapudân İbrahim Ağa (mazbut) Vakfına senelik 172,5 guruş,
- 12) el-Hac Osman Ağa (mazbut) vakfına senelik 1080 guruş,
- 13) Bosnevî Ahmed Ağa (mülhak) vakfına senelik 36 guruş.

Şu halde, Sultan II. Abdülhamid Vakfi'nin gelirleri (hiç harcama yapılmadan), önce, söz konusu 13 vakfa, toplam 2885,5 guruş mukataa bedelinin ödenmesi istenmiştir⁶. Bundan sonra, bizzat Sultan II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen hayrât kurumları; Yıldız (Hamidiye) Camii, Orhaniye Câmii, Şeyh Zafir Efendi Tekkesi (Ertuğrul Câmii), Taşlıca Sancağı Camii ve Üsküdar Nuh Kuyusu Camii giderleri ile bu kurumların görevlilerine tahsis edilmiştir. Yıllık bütün harcamalar yapıldıktan sonra her ne artarsa (bâki kalırsa), Haremeyn fukarasına sadaka gönderilmesi şart koşulmuştur⁷.

Hayrât Kurumları

1. Yıldız (Hamidiye) Camii

İstanbul'da Yıldız Sarayı karşısındadır. Cami Sultan İkinci Abdülhamid tarafından 1885 (H. 1303)'de yılda yaptırılmıştır. Cami kâgır yapılı, yüksek kasnaklı, tek kubbeli ve minarelidir. Belli bir sicali yoktur. Hünkâr mahfili ve selamlık merasimlerinde kabuller için bir dairesi vardır. Ayrıca caminin avlusunun sağ

6 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretlerinin Vakfiyesi, 1306 (1888), VGMA, Defter nu: 574, sayfa: 105, sıra: 48.

7 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 106.

köşesine 1890 yılında, Abdülhamid'in saltanatının 15. yılında dört cepheli bir saat kulesi yaptırılmıştır⁸.

Sultan II. Abdülhamid, Hamidiye Camii'ne "erbâb-ı istihkakdan bir zât"; İmam-Hatip ve devirhân görevini yapacak 1. imama aylık 600 guruş, devirhân görevi ile 2. imama aylık 400 guruş; "ehl-i müstehak bir kimse"ye ser-müezzin ve devirhanlık göreviyle aylık 300 guruş, 2. müezzine (müezzin-i sâni) aylık 300 guruş, 3. müezzine (müezzin-i sâlis) 250 guruş, 4. müezzine (müezzin-i rabi' ve devirhan) 250 guruş, 5. müezzine (müezzin-i hâmis) 250 guruş ve "emin ve müstakim birer kimse"lerden 1. kayyım (kayyım-ı evvel) 250; 2. ve 3. kayyımlara 200'e guruş; ve "ulemâdan bir zat kürsi şeyhi olup her hafta cuma günleri hazır olan cema'at-i müslimine va'z u nasihat edüp" bu hizmetine karşılık aylık 200 guruş; "ve emin ve mu'temed bir kimse bevhab ve bekçi olup" aylık 500 guruş verilip, ayrıca senelik olarak elbise ve odun bedeli olarak 336 guruş; ayrıca ekmek ve erzak bedeli olarak da 900 guruş tahsis edilmiştir. Ayrıca papuşçularına aylık 200 guruş; kandilciye aylık 100 guruş; cami-i şerifin bahçesini islah ve tanzim edecek bir bahçivana aylık 200 guruş; bir kişi kapıcı tayin edilip aylık 100 guruş verildikten sonra, cami-i şerifin sair giderleri (levâzımına) için de aylık 1000 guruş tahsis edilmiştir⁹. Netice itibariyle Yıldız (Hamidiye) Câmîinin 16 görevlisi için aylık toplam 4500 guruş, yıllık 54.000 guruş, cami-i şerifin aylık 1000 guruş olarak tahsis edilen sair levâzımât gideri senelik 12.000 guruş gideri ile bevhabın (kapıcının) senelik bir kez ekmek, erzak (500 guruş) elbise ve odun bedeli (500 guruş) toplam 1.000 guruş gideri de eklendiğinde genel toplam 67.000 guruş, tahsis edilmiştir. Yıldız (Hamidiye) Câmîine yapılan tayinleri Sultan Hamid Hân-ı Sâni (ve Sultan Mehmed Reşad Hân-ı Hâmis) Esas Defteri (Nu: 110)'nden takip etmek mümkündür¹⁰. Buna göre, 1890'lı yıllarda (H. 1307) İmam-ı Evvel Hâfız Ali Rıza Efendi, 2. İmam Hâfız Mehmed Tevfik Efendi, müezzinliklerinde sırasıyla Eyyübî Hâfız Hamdi Efendi, Hâfız Hüseyin Efendi, Hâfız Selim Efendi, Hâfız Receb Efendi, Şerefüddin Efendi ve 6. Müezzin Anadoluhisarî ahâlisinden Hâfız Abdullah Efendi bin Hüsnü Efendi görev yapıyordu. Hâfız Abdullah Efendi ise H.1314 (1896) yılında tayin edilmiştir¹¹.

8 Tahsin Öz, İstanbul Camileri, II, TTK Ankara 1997, s. 29.

9 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 105.

10 VGMA, Sultan Hamid Hân-ı Sâni (ve Sultan Mehmed Reşad Hân-ı Hâmis) Esas Defteri, nu: 110, s. 20, Şahsiyet Kaydı; 73-128.

11 VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 20, Şahsiyet Kaydı: 74- 81.

2. Orhaniye Camii (Orhaniye Kışlası Camii)

İstanbul'da Yıldız Sarayı'nın arkasındadır. Sultan İkinci Abdülhamid 1884 (1302) yılında kışlanın ortasına yaptırmıştır. Cami tek kubbeli olup minaresi ön taraftadır¹².

Sultan Abdülhamid, Orhaniye Camii'ni Şerifine “erbâb-ı istihkakdan bir zat imam-ı evvel ve hatib ve devirhan olup ona aylık 600 guruş; aynı zamanda devirhân da olan 2. imam 400 guruş; aynı zamanda devirhân da olan baş müezzine aylık 350 guruş 2, 3. ve 4. müezzinlere aylık 300 guruş; 1 kayyıma 350 guruş, 2. kayyıma 200 guruş; ve bir kimse 3. kayyımımlık ile muvakkitlik görevini birlikte yapan bir kişiye aylık 350 guruş “ve ulemadan bir zat kürsi şeyhi olup her hafta cuma günleri hazır olan cemâ’at-i müslimine va’z-u nasihat” etme şartıyla kürsi şeyhine aylık 200 kuruş “ve bir mu’temed kimse” bekçi olup aylık 250 guruş, senelik olarak elbise ve odun bedeli olarak 336 guruş yiyecek ve erzak bedeli olarak da 900 guruş verilmesini; kandilciye aylık 200 guruş; kapıcılık ve pabuşculuk görevini birlikte yapacak bir kişiye de aylık 100 guruş verilmesi şart koşulmuştur¹³. Netice itibarıyla Orhaniye Câmîinin 13 görevlisine aylık 3900 guruş, yıllık 46.800 guruş, bekçinin senelik bir kez verilen elbise ve odun bedeli (336 guruş) ile yiyecek ve erzak bedeli (900 guruş) eklendiğinde, Orhaniye Camiine genel toplam olarak 48.036 guruş tahsis edilmiştir. 1890’lı yıllarda 1. İmamı Hâfız Tahsin Efendi, 2. İmam Hâfız Hacı Mehmed Efendi; müezzinler (aynı zamanda kayyımlar) sırayla; Devirhân/ Müezzin-i Baş Hâfız Hidayet Efendi, 2. Müezzin Hâfız Mustafa Efendi, 3. Müezzin Hâfız İsmail Efendi, 4. Müezzin Hâfız Receb Efendi ve 5. Müezzin de Hâfız Mehmed Latif Efendi görev yapmaktadırlar¹⁴.

3. Şâzeli Dergah-ı Şerifi (Şeyh Zafır Tekkesi)

Şeyh Zafır Tekkesi Mescidi külliyesi olarak da bilinir. İstanbul, Beşiktaş yokuşundadır. Sultan İkinci Abdülhamid tarafından Şeyh Zafır Efendi'nin delaletiyle yapılmıştır. Külliye de mescid, tekke ve türbe bulunmaktadır. Binanın duvarları kâğır, çatısı ahşap ve minaresi taştandır¹⁵.

Sultan II. Abdülhamid vakfından, Şâzeli Dergâh-ı Şerifi'nde halen postnişîn-i irşad olan eş-Şeyh Mehmed Zâfir Efendi'ye yaşadıkça dergâh-ı mezkûrede şeyh olmasını

12 Öz, İstanbul Camileri, II, s. 51.

13 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 106.

14 VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 1-4, Şahsiyet Kaydı: 1-10.

15 Öz, İstanbul Camileri, II, s. 63 (Dipnot: 113).

ve aylık 6.000 guruş; Zâfir Efendi'nin kardeşleri Hamza Tahir Efendi'ye hayatta oldukça ayda 2.400 guruş; Abdurrahman Efendi'ye de keza hayatta oldukça aylık 2.000 guruş verilmesini; Zâfir Efendi'den sonra Şâzeli Dergah-ı Şerifine postnişin olacak zata ayrıca aylık 2.000 guruş ta'amiye bedeli tahsis etmiştir.

Şâzeli Dergâh-ı Şerif'in mutfak giderleri için; şeyh, müridânı ve sair misafir için aylık olarak; 420 kıyye-ı cedit (kilogram) et (lahm), aylık 80 kilo ruğan-i sade (tereyağ) ve 330 kilo mısır pirinci; 90 kilo un (dakik); 120 kilo soğan; 37 kilo tuz; 1 kilo ve 500 dirhem (1 dirhem: 3,148 gram) zeytinyağı, aylık 6.000 kilo odun, 100 kilo (kıyye-i cedit) kömür ve sair levâzım için de 2569 guruş; ayrıca aylık 300 guruş işçi maaşı, 480 guruş tablekârlar (garsonlara) maaş verilmesini; ayrıca işçi ve tablekârlara senelik 1596 guruş elbise bedeli verilmesini;

Şeyh Zâfir Efendi'nin kileri için de aylık olarak; 15 kıyye-i cedit (kilo) zeytin yağı, 15 kıyye şeker, 12 kıyye kahve, 15 kıyye sabun, 2 sandık ispirmeçet mumu ve senelik olarak 500 cedit çeki odun, 33.750 kıyye-i cedit kömür ve çifti 210 gram olan günlük 100 çift ekmeç; ayrıca Şeyh Zâfir Efendi'nin ahırındaki hayvanları için aylık 3 keyl-i cedit, 4 şinik arpa; kantarı 100 kıyye-i cedit itibariyle 2 kantar 6 batman saman verilmesini;

Şâzeli Dergâh-ı Şerif'de her sene menkabe-i velâdet-i bâ-seâdet-i Hazreti Seyyidi'l-Enbiyâ aleyhi "efdalü's-salat" ve "ekmelü't-tahaya kıraat" mesarif-i lâzimesi için 3.000 guruş; "Mi'râciye-i Hazret-i Seyyidi'l-Mürselin kıraat" mesârif-i lâzimesi için yine 3.000 guruş; ve yine dergah-ı şerif-i mezkûrda her sene "âşûre tabh ve mevcut olan meşâyih-i kiram ve dervişân ve züvvâr ve misâfirin it'am olunarak mesarif-i lazimesi için yine 3.000 guruş sarf olması için tahsisat ayrılmıştır¹⁶. Netice itibariyle, Şeyh ve iki kardeşi dışında Şeyh Zâfir Efendi Dergâhı'nda çalışan işçiler ile tablekârların (garsonların) aylık gideri toplamı 13.180 guruş; senelik ise 158.160 guruş; Dergâh ile Zâfir Efendi'nin kendi özel mutfakları için de senelik 13.165 guruş ve Zâfir Efendi'nin evine yapılan tahsisat tahmini olarak eklendiğinde 15.000 guruş ayrılmış, bunlar genel toplamda en az 171.325 guruş, tahsisatın maddi değeri belirtilmeyen, Zâfir Efendi'nin ev giderleri de eklendiği zaman bu rakam 175.000 guruş tutmaktadır. Zâkir Efendi Tekkesi ve Ertuğrul Câmi-i Şerifi'nde 1890'lı yıllarda İmam-ı evvel olarak İskenderiye ahâlisinden Mehmed D. Efendi, 2. İmam olarak yine İskenderiyeli Hâfız Mehmed Efendi, müezzin olarak da yine İskenderiye ahâlisinden Şeyh Mahmud Efendi, Şeyh Ahmed Y. Efendi, Hâfız Mustafa Efendi ve Hâfız Mehmed Tevfik Efendi görev

16 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 106.

yapıyorlardı¹⁷. Ertuğrul Câmii ve Şâzelî Dergâhı'nın “bilâ-ber'ât” mutasarrıfı, Şeyh Zâfir Efendi, Rumî 17 Eylül 1319 (Milâdî 30 Eylül 1903) tarihinde vefat etti. “*Şeyh Zâfir Efendi'nin vuku'u vefatına binâen mahdumu İbrahim Zâfir Efendi*”, “vakfin vâridâtından” “5000 guruş maaş” ile şeyhliğe -irâde-i seniyye- ile tayin edilmiştir¹⁸.

4. Taşlıca Sancağı Camii-i Şerifi

Taşlıca Sancağı'nda Evlâd-ı fâtihân ve cemaat-i müslimînin talebi üzerine “Eşref-i Hilâfet Penâhileri” Sultan II. Abdülhamid tarafından müceddeden inşa olunup, içinde farz namazlarının kılınması için “izn-i hümayun” ihsan buyrulan Taşlıca Sancağında Burhaniye Câmii'nin imam-hatibine aylık 200 guruş; kayyımlık görevi ile birlikte müezzinlik görevini yapan kişi için aylık 120 guruş; ayrıca camii şerifin mum, kandil ve süpürge gibi işlerini yerine getiren görevlinin mesarif-i lazimesi için senelik 250 guruş tahsis edilmiştir¹⁹. Taşlıca Sancağı Burhaniye Camii'nde 2 kişiye maaş bağlanmış ve caminin lüzumlu masrafları için tahsisat ayrılmıştır. Görevlilerin aylık tahsisatı 320 guruş, yıllık ise 3840 guruş, yıllık tahsis edilen lüzumlu masraflar da eklendiğinde 4090 guruş tutmaktadır. 1900'lü yıllarda, Taşlıca- Burhaniye Câmii-i Şerifi'nde İmam-Hatiplik ve Muallimlik görevlerinde birlikte Nuri Efendi, Müezzinlik-Kayyımlik görevinde de birlikte Hâfiz Mehmed Efendi bulunmaktaydı²⁰.

5. Üsküdar Cevri Usta Camii

Câmii, Üsküdar'da Nuh Kuyusu Caddesi ile Toptaşı Caddesinin birleştiği yerde ve iki caddenin sol tarafında yer almaktadır. Sultan II. Abdülhamid, Hazinedâr-ı Evsat Cevri Usta tarafından bina ve inşa olunan Camii Şerif'in görevlilerine aylık olarak imamına 100 guruş; hatibine 60 guruş; müezzinine 50 guruş; kayyımına 50 guruş ve cuma vaizine 50 guruş vazife; camii şerifin mum, yağ ve levâzım-ı sairesi için de aylık olarak 72 guruş ve süpürge ve sâir levâzımı için de senelik 150 guruş tahsisat ayrılmıştır²¹. Netice itibariyle Cevri Usta Camiinde 5 kişi çalışmakta bunlara aylık 310 guruş, yıllık 3720 guruş; lüzumlu harcamalar için de aylık 72 guruş yıllık 864 guruş; genel toplamda da 4584 guruş tahsis edilmiştir. Cevri Usta Câmiiinde 1890'lı yıllarda, vakfiyede tahsis edilmiş ücretlerle Vaiz Abdullah Şahin Efendi (bin Abdullah), İmam – Hatip Hâfiz Süleyman Sırrı Efendi (bin Mustafa),

17 VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 34, Şahsiyet Kaydı: 129-135.

18 VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 40, Şahsiyet Kaydı: 153.

19 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 107.

20 VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 68; Şahsiyet Kaydı: 265-269.

21 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 107.

Müezzin Abdullah Efendi (bin Osman), Müezzin Ahmed Efendi (bin Mustafa) ve Kayyım Hafız Ali Efendi (bin Mustafa) görev yapmaktaydılar²².

6. Haremeyn-i Şerifeyn Hissesi

Sultan II. Abdülhamid, öncelikle vakfının arsasının başka 13 vakfa mukataalı olması münasebetiyle mukataa giderlerinin karşılanmasını; sonra asl-ı vakıf olan akarât ile hayrâtın tamir ve termiminin yapılması, aydınlatması ve donatım masraflarının yapılması ve vakfın idari görevlileri ve hayrât görevlilerinin maaşlarının ayrılmasından sonra her ne kalırsa artarsa “Haremeyn-i muhteremeyn fukâra-yı ehâlisine” gönderilmesini istemiştir²³.

Osmanlı padişahları, Hadimü'l-Haremeyn olarak, Haremeyn hizmetini yâni Mekke ve Medine'de hac hizmetlerini ve Kudüs'de de Hıristiyan ve Yahudilerin hac hizmeti ve Müslümanlar için ziyaret hizmetlerini vakıflar yoluyla yürütmüştür. Bu hizmetler için sultanlar²⁴, saray mensupları²⁵, devlet görevlileri²⁶ veya reâyâ²⁷ tarafından vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflardan elde edilen gelirler her yıl İstanbul'dan Sürre-i Hümayun ile Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderiliyordu²⁸. Sultan II. Abdülhamid'nin vakfının gelirlerinden artan kısım Haremeyn'e şart koşulmuştur²⁹. Ancak vakfiyede Haremeyne ne kadar tahsisat artacağı belli değildir.

Vakfın İdaresi

Sultan II. Abdülhamid, vakfına Mahkem-i Teftiş-i Evkaf-ı Hümayun Müsteşarı olan zâtı mütevellî; Evkaf-ı Hümayûn nâzırı olan zâtı “ber vech-i hasbî” nâzır tayin etmiştir. Mütevelliden vakf-ı mezkûrun akarâtını (gelirlerini) belli zaman dilimine göre başkasına icar edip, gelirlerini elde tutup (ahz u kabz edip) vakfın masrafları ile söz konusu vazifelere müstahak olan vazifelilere sarf edilmesini istemiştir. Bu

22 VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 64, Şahsiyet Kaydı: 249- 253.

23 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 108.

24 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 108; I. Mahmud Vakfiyesi, VGMA, Kasa nu: 47, s. 3-50; I. Abdülhamid Vakfiyesi, VGMA, Kasano 187, s. 324- 325.

25 Safiye binti II. Mustafa Vakfiyesi, VGMA, Kasa nu: 148, s. 68-69; Gevherhan Sultan Vakfiyesi, VGMA, 742, 165-171; Dâru's-Saade Ağası Mustafa Ağa Vakfiyesi, TSMA, EH. 2295.

26 Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1071/ 1660, Anadolu Başlar, nu: 580, s. 127-177; Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi, VGMA, Kasa nu: 118, s. 428.

27 Ayşe binti Abdullah Vakfiyesi, VGMA, Mukataa III, s. 169-171.

28 BOA. EV. HMK.SR00438; 439; 440; 441; 442; 443; 444; 444.

29 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 108.

işleri yürüten mütevellî-i mümâileyh müsteşara gelirlerden (galle-i merkûmeden) aylık 2.500 guruş vazife; “umûr-ı hesabiyeye vâkıf bir zât vakf-ı mezkûra kâtib tayin olunup vakfin vâridât ve masârifâtı ve sâir umûr-ı mütenevviasını sebt ve tahrîr” edecek olan muhasibe aylık 600 guruş; “*emîn ve müstakîm bir künse icarât ve gallât-ı vakfî cem’ ve tahsîl etmek üzere câbî ta’yin olunup*” bu câbiye aylık 600 guruş maaş verilmesini istenmiştir. Ayrıca vakfin işletmesi, vakfin idaresi ve görevlilerin maaşlarına artırılması konusunda mütevellî ve nâzıra yetki vermiştir. Şöyle ki; “*kâtib ve câbinin say ve gayret ve sadakâtleri ve hüsn-i hizmetleri görüldükce mütevellî ve nazır-ı vakf reyleriyle ve marifet-i şer’le her sene maaşlarına yüzer kuruş zam olun(ması)*”; Câbi’nin maaşı binbeş yüz kuruşa iblağ oluna ve kâtib ve câbiden her birinin tebeddülünde müceddeden ta’yin olunacak kâtibin maaşı altyüz kuruş olup ber vech-i müharrer hüsn-i hizmet ettikçe senevî maaşlarına yüzer kuruş zamla mikdâr-ı mezkûre iblağ oluna ve vakf-ı mezkûrun bi’lcümle nukud ve galesi Evkaf-ı Hümayun hazinesinde harikden emîn bir mahalde iki anahdarlı bir kasa derununda hıfz olunup mezkûr anahdarlardan biri mütevellî ve biri nâzırda bulunup müşâr ve mumâ ileyhima içtima’ etmedikçe mezkûr kasa açılmıya”. Ayrıca câbinin maiyetinde aylık 600’ar guruş maaşla iki tahsildâr istihdam olunmasını şart koşulmuştur. Nihayet Sultan II. Abdülhamid, vakfının her sene muhasebesi Mahkem-i Teftiş-i Evkaf-ı Hümayun tarafından “vech-i şer’i üzere ru’yet olunup” defter muhasebesi tetkik ve imza olunduktan sonra mütevellî ve nâzır marifetleriyle hıfz oluna”nı istemiştir³⁰. Netice itibariyle vakfin idari kadrosunda 5 kişi çalışmakta olup, bunlar aylık 4.900 guruş, yıllık 58.800 guruş tahsis edildiği görülmüştür.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid, 13 vakfa toplam 2885,5 guruş mukataa bedelli bir mülk arsa olan İstanbul Beşiktaş’ta Köprübaşı Caddesi ile bu caddenin bir tarafı İhlamur’a diğer tarafı Maçka’ya uzanan İhlamur ve Azize caddelerinin iki taraflarında yerleşmiş olarak inşa ettirdiği -vakfiyeye göre derdest haritada gösterilmiş olan- alt katlarında dükkânları müştemil altmış üç bab (adet) kağır menazili, Hicrî 12 Sefer 1306 (18 Ekim 1888) tarihinde vakfederek ve habsederek bir vakıf kurmuştur. Bu vakfin gelirlerini öncelikle asl-ı vakfin arsasına mukataah 13 vakfa mukataa bedellerinin ödenmesini istedikten sonra, diğer gelirleri, yine inşaa ettirdiği Yıldız (Hamidiye) Camii, Orhaniye Câmii, Şeyh Zafir Efendi Tekkesi (Ertuğrul Câmii), Taşlıca Sancağı Camii ve Üsküdar Nuh Kuyusu Camii giderleri ile bu kurumların görevlilerine ve vakfin idaresine tahsis etmiştir. Yıllık bütün harcamalar yapıldıktan sonra her ne artarsa (bâki kalırsa) da Haremeyn fukarasına sadaka gönderilmesini

30 Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 108.

istemiştir. Vakfiyeye göre, Sultan II. Abdülhamid'in vakfının akarlarından elde edilen gelirler Hamidiye Camiinde çalışan 16 kişi ve sair harcamalar için senelik 67.000 guruş; Orhaniye camiinde çalışan 13 kişi ve sair harcamalar için senelik 48.036 guruş; Şazeli Dergâhı'nda çalışan 10 kişi ve mutfak ve sair harcamalar için senelik 48.036 guruş; Taşlıca Sancağı Camii'nde çalışan 2 kişi ve sair harcamalar için senelik 4090 guruş; Üsküdar Nuh Kuyusu civarında Cevrî Usta Camii'nde çalışan 5 kişi ve sair harcamalar için 4584 guruş; ve nihayet vakfin idaresinde çalışan 5 kişi ve sair harcamalar için 58.800 guruş tahsis edilmiştir. Şu halde Sultan II. Abdülhamid vakfında kurulduğu 18 Ekim 1888 tarihinden itibaren vakfin idaresi ile hayrât kurumlarında görevli en az 51 kişi çalışmakta ve bu 51 kişiye verilen maaş ile hayrât kurumlarındaki zorunlu harcamalarla birlikte, genel toplamda 357.510 guruşun ekonomi çarkında döndüğü söylenebilir. Ayrıca, modern dönem öncesi, "Klasik Osmanlı" ve "Klasik sonrası Osmanlı" dönemlerinde Osmanlı Devleti'nde vakıf kurumlarının üslendiği işlevler, Tanzimat'tan sonra başlayan modern devlet anlayışı gereği, kurulan nezâretler vasıtasıyla yürütüldüğünden, Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu vakıf, dinî hizmetler sahasıyla sınırlı (beş câmi ve bir tekke hayrâtı ile) kalmıştır, denilebilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Ayşe binti Abdullah Vakfiyesi, VGMA, Mukataa III, s. 169-171.

BOA. EV. HMK.SR00438; 439; 440; 441; 442; 443; 444; 444.

Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi, VGMA, Kasa nu: 118, s. 428.

Dâru's-Saade Ağası Mustafa Ağa Vakfiyesi, TSMA, EH. 2295.

Gevherhan Sultan Vakfiyesi, VGMA, 742, 165-171.

I. Abdülhamid Vakfiyesi, VGMA, Kasano 187, s. 324- 325.

I. Mahmud Vakfiyesi, VGMA, Kasa nu: 47, s. 3-50.

Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1071/ 1660, Anadolu Başlar, nu: 580, s. 127-177.

Safiye binti II. Mustafa Vakfiyesi, VGMA, Kasa nu: 148, s. 68-69.

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretlerinin Vakfiyesi, 1306 (1888), VGMA, Defter nu: 574, sayfa: 105, sıra: 48.

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 105.

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 106.

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 107.

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Vakfiyesi, 108.

VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 1-4, Şahsiyet Kaydı: 1-10.

VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 20, Şahsiyet Kaydı: 74- 81.

VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 34, Şahsiyet Kaydı: 129-135.

VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 40, Şahsiyet Kaydı: 153.

VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 64, Şahsiyet Kaydı: 249- 253.

VGMA, Esas Defteri, (H. 1307) nu: 110, s. 68; Şahsiyet Kaydı: 265-269.

VGMA, Sultan Hamid Hân-ı Sâni (ve Sultan Mehmed Reşad Hân-ı Hâmis) Esas Defteri, nu: 110, s. 20, Şahsiyet Kaydı; 73-128.

Diğer Kaynaklar

Abdülhamid, Sultan, *Siyasî Hatıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Taşkilâtında Reform*, Eren, İstanbul 1993.

Alkan, Mustafa, *Adana Vakıfları: İnsan Vakıfı Şehir*, TTK, Ankara 2014.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, 2. Baskı, Selis Kitapları, İstanbul 2008.

Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, II, TTK Ankara 1997.

Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih İncelemesi-*, TTK, Ankara 2003.